

ԴԱՎԱԴՐԱՊԱՇՏԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ COVID-19 ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ԱՌԱՆՑՔՈՒՄ

ՎԻԿՏՈՐՅԱ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

Թերի պարզաբանված, դիտավորությամբ ուղղորդվող և ոչ հավաստի դավադրապաշտական տեսությունները իրական մարտահրավերներ են ժամանակակից ճգնաժամերի կառավարման և հաղթահարման համատեքստում: Վառ օրինակներից են Covid-19 (կորոնավիրուս) համավարակի պայմաններում ակտիվ տարածում ստացած ապատեղեկատվությունները և դրանց հետ սերտորեն կապված դավադրապաշտական տեսությունները, որոնք հյուսվում են միջազգային և տեղական տարբեր դերակատարների շուրջ: Սույն աշխատանքում ներկայացվում են դավադրապաշտական տեսությունների հակադիտականությունը ի ցույց դնող միջազգային փորձն ու տեսությունը և մատնանշվում նմանօրինակ տեսությունների բացասական ազդեցությունները հասարակական կարծիքի ձևավորման և վարքագծի ուղղորդման վրա:

Բանալի բառեր – կորոնավիրուս, ապատեղեկատվություն, դավադրապաշտական տեսություններ, տեղեկատվություն, սոցիալական մեդիա, միջազգային քաղաքականություն

Դավադրապաշտական տեսությունները (միֆեր, դավադրության տեսություններ, կոնսպիրոլոգիա)՝ որպես ապատեղեկատվության տարածման և՛ սկզբնաղբյուր, և՛ տրամաբանական շարունակություն, ներկայումս առանձնակի ուշադրության են արժանանում գիտական հանրության շրջանում:

Ինչպես Ս. Լևանդովսկին և Ջ. Քուքն են պնդում, դավադրություններ կան, սակայն չի կարելի դրանք շփոթել դավադրապաշտական տեսությունների հետ: Օրինակ՝ ԱՄՆ Ազգային անվտանգության գործակալությունը լրտեսում է համացանցի օգտատերերին: Ծխախոտ արտադրող մագնատ կառույցները օգտագործում են իրենց լծակները՝ հասարկությունից թաքցնելու ծխախոտի վատ ազդեցությունների իրական պատկերը:

Ի հակադրություն այս ամենի՝ դավադրապաշտական տեսությունները այդպես էլ չեն ստանում գիտական հիմնավորում, տեղին և սպառնիչ հակաարձագանք: Ուստի դրանք տեղեկատվության շրջանառության մեջ շատ դիմացկուն են և հասարակական կարծիքի վրա ունեն զգալի ազդեցություն¹:

¹ Տե՛ս Lewandowsky, S., & Cook, J., (2020), The Conspiracy Theory Handbook, էջ 3 // The Conspiracy Theory Handbook | Center For Climate Change Communication:

Դավադրապաշտական տեսությունը բովանդակային առումով նույն ապատեղեկատվությունն է, քանի որ իր հիմքում ընկած է դիտավորությամբ ձևավորված և նույն կերպ տարածվող ոչ հավաստի, թերի պարզաբանված, կիսատ լուսաբանված տեղեկատվություն²:

Ազդելով հասարակական կարծիքի վրա՝ նման տեսությունները կարող են ուղեկցվել բազմաթիվ վտանգներով: Մասնագիտական գրականության մեջ շատ հեղինակներ այդ վտանգների շարքին են դասում մարդկանց քաղաքականությամբ ի սպառ չհետաքրքրվելու միտումը, չի բացառվում նաև հակառակը՝ քաղաքականության հանդեպ հետաքրքրության աճը³:

Դավադրապաշտական տեսությունների (այսուհետ՝ տեսություն) առցանց շրջանառության գործում սոցիալական ՁԼՄ-ները դառնում են ուղղակի միջնորդներ՝ իրենց արագությամբ, մեծ պահանջարկով և հարուստ ու դյուրին կիրառելի գործիքակազմով:

Տեսությունները լայն արձագանք են գտնում հասարակության շրջանում մի քանի հիմնական պատճառներով: Նախ՝ ապագայի հանդեպ վախն ու թերահավատությունը մարդկանց որոշ խմբի ստիպում են հավատալ դրանց և տարածել դրանք այլ մարդկանց շրջանում՝ փորձելով տեղեկացնել կամ «օգնել» վերջիններս՝ դիմակայելու վերահաս աղետները: Մարդկանց այս խումբը, որպես կանոն, պարզապես գաղափարակից ընկերներ-աջակիցներ է փնտրում սեփական տագնապները կիսելու համար⁴:

Մյուս դեպքում տեսություններին հեշտ է հավատալ, երբ տեղեկատվությունը այս կամ այն երևույթի մասին քիչ է, համոզիչ չէ կամ պարունակում է անորոշություն և անպատասխան հարցեր: Այս դեպքում էլ միջերը «գալիս են օգնության»՝ փարատելու մարդկանց շրջանում առաջացած անորոշությունը⁵: Միաժամանակ, միջերի հիմքում ընկած է այս կամ այն երևույթը տարբեր մարդկանց և կառույցների հետ կապելու միտումը՝ փնտրելով մեղավորներ ու պատասխանատուներ: Սա հիմնականում աշխատող տարբերակ է մեծ հնչեղություն և համամարդկային նշանակություն ունեցող իրադարձությունների համատեքստում⁶: Վերջապես, տեսությունները հարցականի տակ են

---

² Տե՛ս **Fetzer J.**; Information: Does it have to be true? *Minds and Machines*, 14(2), May, 2004, էջ 223–229:

³ Տե՛ս **Jolley, D., & Douglas, K. M.**, (2013), The social consequences of conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases intentions to engage in politics and to reduce one's carbon footprint. // *British Journal of Psychology*, doi:10.1111/bjop.12018, 105 էջ:

⁴ Տե՛ս **Uscinski, J. E., & Parent, J. M.**, (2014), *American conspiracy theories*. // Oxford, UK: Oxford University Press:

⁵ Տե՛ս **Kovic, M., & Fuchslin, T.**, (2018), Probability and conspiratorial thinking. // *Applied Cognitive Psychology*, doi:10.1002/acp.3408, 32 էջ:

⁶ Տե՛ս **Franks, B., Bangerter, A., & Bauer, M. W.**, (2013), Conspiracy theories as quasi-religious mentality: An integrated account from cognitive science, social representations theory, and frame theory. // *Frontiers in Psychology*, doi:10.3389/fpsyg.2013.00424, էջ 4:

դնում արդեն իսկ գոյություն ունեցող պաշտոնական մեկնաբանությունները այս կամ այն հարցի շուրջ⁷:

Մեկ այլ խումբ տեսաբաններ հակված են տեսությունների հետագա տարածումը կապելու հասարակական այն խմբերի հետ, որոնք իրենց «օտարացած» են զգում հասարակությունից՝ ելնելով իրենց սոցիալական, քաղաքական և տնտեսական պատկանելությունից: Հիմնականում նրանց առաջնորդում է անարդարության և խտրականության գոհ լինելու զգացողությունը⁸:

Այսուհանդերձ, գրականության մեջ այսօրինակ տեսությունները տիպաբանվում են չորս հատկանիշներով՝ ա) խումբ, բ) գաղտնի գործողություն, գ) իշխանության զավթում կամ իշխանական լիազորությունների չարաշահում՝ ճշմարտությունը կոծկելու նպատակով և սեփական շահին նախապատվություն տալով, դ) հանրային շահի անտեսում⁹:

Ուրորտը հետազոտող տեսաբանները համամիտ են նաև այն հարցում, որ այն մարդիկ, որոնք հավատում են որևէ տեսության, հակված են հեշտորեն հավատալու այլ տեսությունների ևս՝ անգամ այլ երևույթների և իրադարձությունների շուրջ հյուսված¹⁰: Ընդ որում, շատ տեսաբաններ պնդում են, որ ապատեղեկատվությունները և դրանք ուղղորդող կամ դրանցից սերող տեսությունները ազդում են նաև այն մարդկանց վրա, ովքեր չեն օգտվում առցանց տեղեկատվությունից¹¹:

Կորոնավիրուսը դավադրապաշտական տեսությունների թիրախում

Կորոնավիրուսի մասին հասարակությանը մատուցված լրատվությունը հավակնում է մարդկանց շրջանում ստեղծելու կա՛մ առողջապահական ճգնաժամ, կա՛մ համաշխարհային քաղաքական խաղի պատկեր: Այն ընկալվում և քննարկվում է համաձայն այն լրատվութ-

---

⁷ Տե՛ս **Sapountzis, A., & Condor, S.**, (2013), Conspiracy accounts as intergroup theories: Challenging dominant understandings of social power and political legitimacy// *Political Psychology*, doi:10.1111/pops.12015, էջ 34:

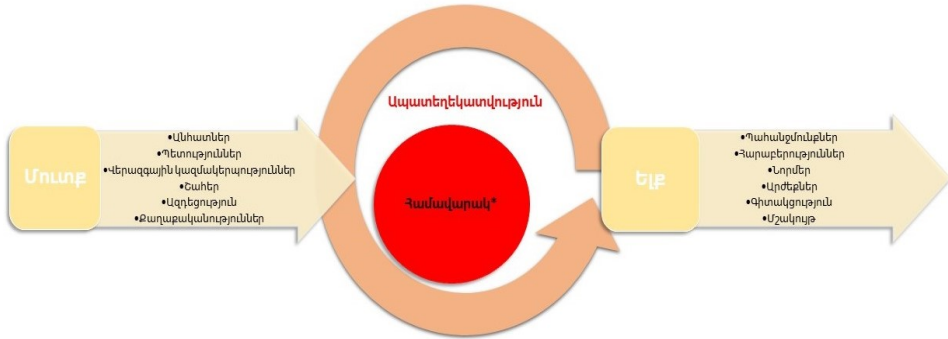
⁸ Տե՛ս **Steven, L., & Krasenberg J.**, (2017), Dealing with fake news, conspiracy theories, and propaganda in the classroom, *Ran Centre of Excellence*, Budapest:

⁹ Տե՛ս **Uscinski J. E. & Parent, J. M.**, (2014), *American Conspiracy Theories* // Oxford University Press:

¹⁰ Տե՛ս **Douglas, K. M., & Sutton, R. M.** (2011). Does it take one to know one? Endorsement of conspiracy theories is influenced by personal willingness to conspire. // *British Journal of Social Psychology*, էջ 50: Նաև՝ **Lewandowski, S., Oberauer, K., & Gignac, G.** (2013). NASA faked the moon landing—therefore (climate) science is a hoax: An anatomy of the motivated rejection of science. // *Psychological Science*, էջ 24: Նաև՝ **Swami, V., Coles, R., Stieger, S., Pietschnig, J., Furnham, A., Rehim, S., & Voracek, M.** (2011). Conspiracist ideation in Britain and Austria: Evidence of a monological belief system and associations between individual psychological differences and real-world and fictitious conspiracy theories. // *British Journal of Psychology*, էջ 102:

¹¹ Տե՛ս **Einstein, K. L., & Glick, D. M.**, (2015), Do I think BLS data are BS? The consequences of conspiracy theories. // *Political Behavior*, doi:10.1007/s11109-014-9287-z, էջ 37: Տե՛ս **Jolley, D., Meleady, R., & Douglas, K. M.**, (2019), Exposure to intergroup conspiracy theories promotes prejudice which spreads across groups. // *British Journal of Psychology*. doi:10.1111/bjop.12385:

յան և տեղեկատվության, որն ակտիվորեն շրջանառվում է մեդիա հարթակում՝ ուղղված տարբեր կրթական մակարդակի, տարիքի, մասնագիտության և անգամ սեռի մարդկանց: Հենց այդ խաղերն էլ ընկած են դավադրապաշտական տեսությունների հիմքում: Առավել պատկերավոր ներկայացնելու համար մենք մշակել ենք ստորև բերված սույն գծապատկերը:

Այսպիսով, կորոնավիրուսի մասին պատկերացումները ձևավորվում են գիտական հետազոտությունների, պետականորեն մշակված քաղաքականությունների, հանրային կամ մասնագիտական շրջանակների կարծիքների ու զեկույցների, լրատվական հոդվածների կամ միջազգային լավ ու վատ փորձի հիման վրա: Այս ամենն իր ուրույն տեղն է գտնում առօրյա-խոսակցական դիսկուրսներում՝ անխուսափելիորեն կրելով լրատվության սուբյեկտիվ մեկնաբանությունների և ասեկոսեների ազդեցությունը: Փաստորեն, խոսքը այն հնարավոր բոլոր ազդակների մասին է, որոնք պարունակում են ցանկացած ծավալի կամ որակի տեղեկատվություն կորոնավիրուսի մասին:

Հաջորդ քայլն ակտիվ շրջանակից դուրս եկող արտադրանքն է, որը պայմանականորեն կարող ենք անվանել միջազգային և տեղական լրատվություն՝ ողողված և՛ հավաստի ու ճշտված, և՛ մանիպուլյատիվ ու բացարձակ սուտ կամ մասնակի ճշգրտությամբ տեղեկատվությամբ:

Իրավիճակը ավելի է բարդանում, երբ կարծիքները համընկնում են, թե սոցիալական ՋԼՄ-ներում զետեղված լրատվությունը տեղեկատվության և հաղորդակցության աղբյուր է, այն ձևավորում է հանրային կարծիք, կրթում ու սոցիալականացնում է հասարակությանը: Այդ դեպքում պետք է արձանագրել, որ հասարակական կարծիքի ձևավորումից ընդհուպ հասարակական վարքագծի դրսևորում ապատեղեկատվությունն այլևս ունի նշանակալի կշիռ ու դեր:

Կորոնավիրուսի համավարակին առնչվող ապատեղեկատվության մեծ ծավալներն ու բազմազանությունը համավարակն ինքնին դարձնում են ավելի փոքր գործոն, որը մանիպուլյացվում է զանազան շահագրգիռ դերակատարների կողմից: Այսինքն՝ կորոնավիրուսի մասին ապատեղեկատվության ծավալները թույլ չեն տալիս իրական և կշռադատված պատկերացում կազմել հիմնախնդրի մասին:

Կտրական և միանշանակ հնարավոր չէ գնահատել անհատների, պետությունների, մասնավոր կորպորացիաների կամ մշակված քաղաքականությունների ներգրավվածությունը և ազդեցությունը համավարակով պայմանավորված ապատեղեկատվության տարածման և տեսությունների զարգացման գործում: Օրինակ՝ հստակ չեն ԱՄՆ-ի թվայնալ շահագրգռվածությունը կորոնավիրուսի տարածման հարցում կամ Բելառուսի նախագահ Ա. Լուկաշենկոյի կողմից կորոնավիրուսի վտանգները մերժելու կամ դրա դեմ պայքարի սեփական լուծումներն առաջադրելու հետևանքները: Միանշանակ չէ նաև համավարակով պայմանավորված Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականությունը:

Առավել շոշափելի ու նկատելի են ապատեղեկատվության տարածմամբ պայմանավորված հասարակական մշակույթում որակային այնպիսի ձևափոխություններ, որոնցից են, օրինակ, թերահավատությունը սահմանվող կարգավորումների հանդեպ, անվստահությունը պաշտոնական լրատվության հանդեպ և այլն: Դիմակ կրելը, էլեկտրոնային կառավարման համակարգերի և թվային հավելվածների անհրաժեշտության գիտակցումը և հասանելիության ապահովումը, այլընտրանքային և հիբրիդային կրթության ու աշխատանքի գործիքների ներդրումը և կիրառությունը ևս կարող են պատճառ դառնալ հասարակական մշակույթում համավարակով պայմանավորված էական որակային փոփոխությունների:

Դավադրապաշտական տեսությունները միջազգային հարաբերությունների համատեքստում

Երբ համավարակը ակտիվ շրջան թևակոխեց, մեդիայի թիրախում հայտնվեցին պետություններ և միջազգային այլ դերակատարներ, որոնց վերագրվում էին և՛ քաղաքական ապատեղեկատվության ու դավադրապաշտական տեսությունների տարածողների, և՛ դրանց «գոհը» լինելու դերեր: Վարկածները, որոնք ընկած են «մեդադրանքների» հիմքում, գանազան են և արագ համալրվող: Որոշակի ժամանակ դրանք լինում են արդիական, այնուհետև՝ պակաս հետաքրքիր: Բոլոր դեպքերում, մինչ օրս չկա որևէ գիտական հիմնավորում կամ փաստարկված և հավաստի արդարացում վարկածների, որոնք կրում են պնդումներ ազգերի վերացման, աուտիկ սերունդների ստեղծման, գենի խեղման, համամարդկային ոչնչացման կենսաբանական զենքի ստեղծման և այլնի մասին:

Հյուսիսատլանտյան դաշինք (ՆԱՏՕ): Համաձայն ՆԱՏՕ-ի պաշտոնական դիրքորոշման՝ Ռուսաստանը համավարակի մասին ապատեղեկատվության և դավադրապաշտական տեսությունների տարածման հիմնական պատասխանատուն է: Ռուսաստանի «անհագ մղումը՝ պախարակելու ՆԱՏՕ-ին» հիմնականում կապվում է վերջինիս զլոբալիստական նպատակների և համաշխարհային դերի շարունակական բարձրացման մտայնությունների հետ:

ՆԱՏՕ-Ռուսաստան հարաբերությունների սրումը վերագրվում է 2014 թ. Ղրիմի թերակղզու պատկանելության հարցը ռազմական ճանապարհով լուծելուն, իսկ համավարակով պայմանավորված՝ համաշխարհային իրավիճակը վերստին խորացնելու այն:

ՆԱՏՕ-ի հետ է կապվում այն հայտնի «ռուսական թեզը», թե «Քոլիդ-19-ը ՆԱՏՕ-ի կողմից ստեղծված զենք է»¹²: ՆԱՏՕ-ն բնականաբար հերքեց այն՝ հղումը տալով Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ) պաշտոնական հայտարարությանը, առ այն, որ վիրուսը կենդանածին է, այլ ոչ թե լաբորատորիաներում ստեղծված, և մինչև 2019 թ. դեկտեմբերն այն եղել է մարդկությանն ու գիտությանն անհայտ երևույթ¹³:

Նույն ժամանակ Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում պաշտոնական մակարդակով հավանություն տրվեց կորոնավիրուսի կենսաբանական զենք լինելու վարկածին՝ մերժելով արտասահմանից եկող բժշկական ցանկացած օժանդակություն և միջամտություն: Իր հայտարարություններից մեկում Իրանի գերագույն հոգևոր առաջնորդ Ալայթոլահ Ալի Խամենեին ընդգծեց, որ ԱՄՆ-ի ու մասնավորապես ՆԱՏՕ-ի վերաբերյալ մեղադրանքները հիմք ընդունելով՝ Իրանը չէր կարող համաձայնել առաջարկվող ոչ մի օժանդակության: Երկրում մեծ թափով վերելք ապրեցին «ընդդեմ բժշկական դիմակների» և «ընդդեմ ինքնամեկուսացման (կարանտինի)» կազմակերպված խմբերը, որոնք բարձրաձայնում էին նշված միջոցների արդյունավետության գիտականորեն ապացուցված չլինելը:

Տեխնոլոգիաների զարգացման գերարագության ժամանակներում ՆԱՏՕ-ն հստակ գիտակցում է այն վտանգները, որոնց առջև անխուսափելիորեն կանգնելու է նաև ինքը: ՆԱՏՕ-ի վարած միջազգային քաղաքականության շրջանակում առանցքային է «կիբեռանվտանգության ու պաշտպանության» հայեցակարգը: Դա են փաստում 2016 թ. անդամ պետությունների՝ ՆԱՏՕ-ի պաշտպանողական մանդատի վերահաստատումը և կիբեռտարածքի ճանաչումը որպես առաջնային, որտեղ ՆԱՏՕ-ն պետք է գործի և պաշտպանվի այնքան արդյունավետորեն, որքան դա անում է օդում, ջրում և ցամաքում¹⁴:

Մրան հաջորդել է ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունների «Կիբեռպաշտպանության պարտավորության» (Cyber Defence Pledge) հաստատումը, որը վերստին հավաստիացրել է ՆԱՏՕ-ի համար կիբեռանվտանգության ու պաշտպանության հայեցակարգի կարևորությունը¹⁵:

¹² Տե՛ս https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/4/pdf/2004-Factsheet-Russia-Myths-COVID-19_en.pdf

¹³ Տե՛ս <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/coronavirus-disease-covid-19>

¹⁴ Տե՛ս https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_78170.htm (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

¹⁵ Տե՛ս https://www.nato.int/cps/su/natohq/official_texts_133177.htm (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

Նույն թվականի փետրվարին ՆԱՏՕ-ն ընդլայնել է փոխգործակցությունը Եվրամիության հետ հիմնականում կիբեռանվտանգության և տեղեկատվության փոխանակման շրջանակում¹⁶:

Համավարակով պայմանավորված իրավիճակը նորովի իմաստավորեց ՆԱՏՕ-ի շահագրգռվածությունը հիմնախնդրի առնչությամբ. ՆԱՏՕ-ն կիբեռտարածքը սկսեց դիտարկել ոչ միայն գլոբալ մարտահրավեր և սպառնալիք համաշխարհային անվտանգությանը, այլև սեփական դիրքերը միջազգային հարթակում թուլացնող և կառույցի նպատակները կյանքի կոչելը խոչընդոտող իրականություն:

Առանձնակի ուշադրության է արժանի «Համաշխարհային և տարածաշրջանային ուսումնասիրությունների գերմանական ինստիտուտում» (GIGA) ՆԱՏՕ-ի գլխավոր քարտուղար Յ. Ստոլտենբերգի ելույթը՝ նվիրված ՆԱՏՕ-ի հետագա ընդլայնման և ռազմական-քաղաքական զարգացման գործընթացին կամ «ՆԱՏՕ-2030» ձևաչափին (#NATO2030): Ստոլտենբերգի խոսքերով՝ աշխարհը փոխվում է, ՆԱՏՕ-ն ևս շարունակելու է փոխվել, իսկ այն հարցին, թե ինչպես է տեսնում Դաշինքը տասը տարի անց, նա պատասխանել է՝ առավել գլոբալ: Հետաքրքրական են ելույթի երեք կարևոր դրույթները, որոնք, ըստ Ստոլտենբերգի, «առավել գլոբալ լինելու» ճանապարհին դարձել են ՆԱՏՕ-ի քաղաքականության հիմնական թիրախները՝ Քովիդ-19, ահաբեկչություն և Չինաստան:

Չինաստան: Չինաստանի առնչությամբ ՆԱՏՕ-ն կրկին վերահաստատում է, որ կողմերը միմյանց հակադիր, առավել ևս թշնամական չեն տրամադրված, սակայն միևնույն ժամանակ պետք է հստակ գիտակցել, թե ինչ է նշանակում Չինաստանի վերելքը ՆԱՏՕ-ի և համաշխարհային անվտանգության համար: Ընդգծվում է, որ Չինաստանը չի կիսում ժողովրդավարության, օրենքի և մարդու իրավունքների գերակայության և ազատության արժեքները. Չինաստանին մեղադրում են ավտորիտար լինելու համար և՛ իր ժողովրդի նկատմամբ, և՛ միջպետական հարաբերություններում: Ամերիկյան նախկին դիվանագետ Ու. Միտչելի խոսքերով, եթե Ռուսաստանը ՆԱՏՕ-ի համար հիմնական ռազմական սպառնալիք է, ապա ուժեղացող Չինաստանը մեծագույն սպառնալիք է¹⁷:

Հստակ նկատելի է, որ առաջատար շատ տնտեսությունների ու քաղաքականությունների մրցակցությունից Չինաստանի ներուժը դուրս թողնելու քայլերը ցանկացած դեպքում պետք է հանդիպեին ուժեղ դիմադրության: Միևնույն ժամանակ առավել քան կանխատեսելի էր, որ Չինաստանը, քաջ գիտակցելով միջազգային ծանրակշիռ դերակատարների վերաբերմունքն իր հանդեպ, պետք է նախապատրաստվեր արդյունավետ պաշտպանության: Միջազգային ուժային դասավոր-

¹⁶ Տե՛ս <https://cco.ndu.edu/PRISM/PRISM-Volume-6-no-2/Article/840755/european-union-and-nato-global-cybersecurity-challenges-a-way-forward/> (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

¹⁷ Տե՛ս <https://www.dw.com/en/china-nato-relations/a-55862049> (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

րության կամ վերադասավորության նմանօրինակ պատկերը թույլ է տալիս ենթադրել, թե որտեղ են ձգվում համաշխարհային ապատեղեկատվության՝ որպես կիրառական տեղաբաշխման նորագույն գործիքի տարածման արմատները: Այս համատեքստում շատ տեսաբաններ պնդում են, որ իրականում հենց Չինաստանին է պատկանում կորոնավիրուսի ծագումնաբանության մասին ապատեղեկատվության տարածման «մենաշնորհը»:

ԷյՓի պարբերականի (AP Investigation) և Ատլանտյան խորհրդի թվային հետախուզական լաբորատորիայի (Atlantic Council's Digital Forensic Research Lab) համագործակցությամբ հրապարակվեցին փաստական նյութեր, որոնք Չինաստանին մեղադրում էին կորոնավիրուսի մասին համաշխարհային ապատեղեկատվության արշավ նախաձեռնելու համար: Ի հավելումն նշվում էր, որ այդ ճանապարհին Չինաստանը օգտագործում է իր ակտիվ ու ազդեցիկ ներկայությունը արևմտյան մեդիա դաշտում¹⁸:

Կենտրոնական Չինաստանում կորոնավիրուսի տարածումից երեք ամիս անց՝ արդեն 2020 թ. մարտին, ակտիվ շրջանավեցին լուրեր, թե վիրուսը մարդածին է՝ ստեղծված լաբորատորիաներում: Դրան ի պատասխան՝ Չինաստանի արտաքին գործերի նախարարությունը բազմիցս պաշտոնապես դատապարտեց Չինաստանին հասցեագրվող մեղադրանքները՝ կրկին վերահաստատելով իր պատրաստակամությունը համագործակցելու համաշխարհային ուժերի հետ ապատեղեկատվության դեմ պայքարում: Ի հավելումն՝ Չինաստանը մշտապես ընդգծում էր համավարակը համառորեն քաղաքականացնել ձգտող թշնամական ուժերի ագրեսիայից պաշտպանվելու իր կարողությունը:

Չինաստանի հակաարձագանքը հնչող մեղադրանքներին չուշացավ այլ ձևաչափով ևս: Մասնավորապես, համացանցում արագորեն տարածվեց և զգալի դիտումներ հավաքեց մի մոնոլիտ տեսաուղերձը, որը հայտարարեց, որ կորոնավիրուսը ստեղծել է ԱՄՆ-ն: Կարճ ժամանակ անց այդ նույն տեսաուղերձն ակտիվորեն սկսվեց տարածվել չինական Kuaishou հավելվածում և մեծ արձագանք գտավ Չինաստանում, ինչը տեղիք տվեց ենթադրության, որ դա պետական պատվեր էր¹⁹:

Չինաստանին է վերագրվում այն միջը, որի համաձայն՝ կորոնավիրուսը Վուհան է բերել ամերիկացի մի զինվորական, որը Չինաստան էր այցելել 2019 թ. հոկտեմբերին «Աշխարհի ռազմական խաղերին» մասնակցելու համար: Այս վարկածին հղում տվեց անգամ Չինաստանի արտաքին գործերի նախարար Ջաո Լիջիանը՝ համացան-

¹⁸ Տե՛ս <https://apnews.com/article/donald-trump-health-media-social-media-coronavirus-pandemic-4531cddae4228b86e897aa029fb07231> (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

¹⁹ Տե՛ս <https://apnews.com/article/pandemics-beijing-only-on-ap-epidemics-media122b73e134b780919cc1808f3f6f16e8> (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

ցում արձագանքելով Մոնրեալում հրապարակվող մի պարբերականի լրատվությանը. վերջինս հայտնի է պրոռուսական տեղեկատվության տարածմամբ և համանման միջերի ակտիվ շրջանառմամբ²⁰:

Եվրոպական փորձագետների պնդմամբ՝ Oriental Review հայտնի պարբերականը, որը համարվում է «պաշտոնական Կրեմլին մոտ կանգնած տեղեկատվական հարթակ», պարբերաբար ծավալում է քննարկումներ և տարածում ուղղորդված տեղեկատվություն կորոնավիրուսի ծագումնաբանությանն առնչվող դավադրության տեսությունների մասին, որոնց սկզբնաղբյուրը Չինաստանում է: Օրինակներից մեկը կասկածն է, թե իբր կորոնավիրուսը ստեղծվել է լաբորատորիայում, որտեղ դա փորձարկվում էր չղջիկների վրա, կամ աշխատակիցը փորձերի ժամանակ վարակվել է և վարակն արտաքին միջավայր դուրս բերել²¹: Հետաքրքրական է, որ լաբորատորիաների պատկանելության հարցը գրեթե միշտ շրջանցվում էր:

Նույն ժամանակ ռուսական REN TV-ին, որը Կրեմլին մոտ գործարար մի խմբի է պատկանում, տարածեց հայտարարություն, որ կորոնավիրուսը ստեղծվել է ամերիկյան օժանդակությամբ Վրաստանում հիմնադրված Հանրային առողջության հետազոտական կենտրոնում (Լուգար)²²: Լրատվության տարածումից անմիջապես հետո կենտրոնի տնօրեն Պ. Իմնաձեն հերքեց այն: Հայաստանում ևս ստեղծվեց նման իրավիճակ՝ կապված ամերիկյան ֆինանսավորմամբ աշխատող լաբորատորիաների հետ: Դեռ 2016-ից՝ լաբորատորիաների գործարկումից ի վեր, դրանց վերագրվում էին կենսաբանական գենքերի փորձարկումներ: Կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված իրավիճակը ավելի սրեց քարոզչությունը, և ռուսական մամուլն ու դրանց վստահելի հայկական աղբյուրները ակտիվորեն տարածում էին ռուսչինական պատումները առ այն, որ վարակն արհեստականորեն ստեղծվել է ԱՄՆ-ում²³:

Ավելին, երկու չինացի գիտնական համահեղինակեցին «գիտական վերլուծություն», որտեղ ներկայացվում է կորոնավիրուսի հնարավոր արհեստածին ծագումը Վուհանի հիվանդությունների վերահսկման ու կանխարգելման կենտրոնում (հոդվածն արդեն ջնջված է)²⁴:

Ի պատասխան այսօրինակ տեսությունների՝ հանրային առողջապահության 27 փորձագետներից բաղկացած գիտահետազոտական

---

²⁰ Տե՛ս <https://www.theglobeandmail.com/world/article-for-china-and-russia-coronavirus-hoaxes-are-another-strain-of/> (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

²¹ Տե՛ս <https://orientalreview.org/2020/03/02/the-viral-blame-game-xenophobia-attribution-and-coronavirus/> (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

²² Տե՛ս <https://www.theglobeandmail.com/world/article-for-china-and-russia-coronavirus-hoaxes-are-another-strain-of/> (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

²³ Տե՛ս Grigoryan A., (2020), Disinformation and Other Tools of Antidemocratic Influence: An Armenian Outlook in the EU and Eastern Partnership Context, EaP Monthly Bulletin. https://centreforpolycystudies.org/gallery/CPS_EaP_bulletin2.pdf

²⁴ Տե՛ս <https://twitter.com/OSINTHK/status/1228664201452765185>(վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

խումբը աշխատանքներ սկսեց համավարակի շուրջ հյուսված «գիտական» միջերի հերքման ուղղությամբ²⁵: Lancet պարբերականում լույս տեսավ նրանց համատեղ հայտարարությունը՝ հաջակցություն Չինաստանում համավարակի դեմ պայքարող բուժաշխատողների²⁶: Ըստ դրա՝ դավադրապաշտական տեսությունները ոչ այլ ինչ են, քան վախ, անվստահություն, ասեկոսներ, նախապաշարմունքներ և ատելություն տարածելու միջոցներ:

Մեկ այլ տեսության համաձայն՝ Վուհանի վիրուսաբանության ինստիտուտում աշխատակիցներից մեկը դուրս է հանել վիրուսը արտաքին աշխարհի ամերիկյան զինվորականների պատվերով: Մա դավադրություն է՝ ի պատասխան չինական լաբորատորիաների գաղտնի գործարկման²⁷:

Ռուսաստան: Ռուս ազգայնական, փիլիսոփա և ուղղափառ եկեղեցու մոլի հետևորդ Ա. Դուգինն իր հերթին կորոնավիրուսը մեկնաբանում է կրոնական և պրոռուսական դիրքերից: Ըստ նրա՝ համավարակը վերջ կդնի գլոբալիզացիային և կշրջի լիբերալիզմի պատմության վերջին էջը: Նույն ուղերձում նա նաև կոչ է արել դատապարտել Ջ. Մորոսին: Դուգինը պնդում է, որ համավարակը չունի որևէ տրամաբանություն և չի ճանաչում ո՛չ հարուստ, ո՛չ աղքատ, ուստի այն «բիրլիական ժանտախտի» մարմնացումն է: Ըստ նրա՝ այն եկել է, որ մարդկանց վերադարձնի պարզ կեցության գիտակցումը²⁸:

Ռուսաստանի վարած քաղաքականությանն են վերագրվում դավադրության այնպիսի տեսություններ, որոնցից են «կորոնավիրուսի խաբեություն և նախապես ծրագրված սցենար լինելը»․ հիմնական նպատակներից են դեղորայքի ու բժշկական ապրանքների գերվաճառքը և դրանով հետաքրքրված մի շարք արևմտյան կազմակերպությունների հարստացումը: Մասնավորապես խոսվում է դեղագործական խոշոր ընկերությունների ու «Բիլ և Մեյնդա Գեյթս հիմնադրամի» մասին որպես կորոնավիրուսը նախագծող մարմինների²⁹:

Իսկ 5G կապ ապահովող աշտարակների վնասումը սկիզբ դրեց մեկ այլ տեսության, այն է՝ արևմտյան էլիտան նպատակ ունի վերահսկել բնակչությանը 5G ցանցերի միջոցով, որոնք էլ հենց տարածում են վարակը: Այս վարկածն ամրապնդելու եկան արդեն թեստավորման և պատվաստանյութերի մասին վաղ և չհիմնավորված պնդումներն առ

²⁵ Տե՛ս <https://www.sciencemag.org/news/2020/02/scientists-strongly-condemn-rumors-and-conspiracy-theories-about-origin-coronavirus> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

²⁶ Տե՛ս [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)30418-9/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)30418-9/fulltext) (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

²⁷ Տե՛ս <https://euvsdisinfo.eu/report/us-military-might-have-released-the-coronavirus-to-challenge-china/> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

²⁸ Տե՛ս <https://www.geopolitica.ru/en/article/plague-gods-geopolitics-epidemic-and-bubbles-nothing> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

²⁹ Տե՛ս <https://euvsdisinfo.eu/capitalising-on-the-coronavirus-onspiracist-frenzy/> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

այն, որ դրանք մարդկանց չհպավորման համար են արվելու³⁰:

Ռուսաստանը բազմիցս դատապարտել է իր դեմ հնչող մեղադրանքները: ՌԴ արտաքին գործերի նախարարության մամուլի խոսնակ Մ. Ջախարովան պաշտոնապես դատապարտեց The New York Times-ի և The Financial Times-ի «Ֆեյք լրատվության զանգվածային քարոզչությունը», որի նպատակն է «համաշխարհային ճգնաժամն օգտագործել կառավարություններ վարկաբեկելու և տարածաշրջաններ ապակայունացնելու համար»³¹:

Արևմտյան վերլուծաբանների կարծիքով՝ միջազգային ապատեղեկատվության տարածման ժամանակակից գործիքակազմը Ռուսաստանի պարագայում հիմնականում ամբողջացված է պետական RT և Sputnik լրատվական հարթակների գործունեության մեջ:

RT-ն 6 լեզուներով հեռարձակվող 8 հեռուստատեսային ալիքների ցանց է, որի դիտումները Յություբում հասնում են միլիարդների: Մինչդեռ Sputnik-ն առցանց լրատվական է, որը ներկայացված է բազմաթիվ երկրներում՝ 30 լեզուներով³²: Յ. Պրիգոժինի ղեկավարած «Բնտերնետ վերլուծությունների գործակալությունը» ևս համարվում է ռուսական պաշտոնական ապատեղեկատվության տարածման հարթակ³³:

Ներկայումս շատ են արևմտյան վերլուծությունները պաշտոնական Կրեմլի՝ ապատեղեկատվության տարածման արշավում վերը նշված երեք մեդիա հարթակների ակտիվ ներգրավվածության մասին, և դրանք թույլ են տալիս այլ դիտանկյունից նայել Ռուսաստանի քաղաքական օրակարգին և վարած միջպետական քաղաքականության առաջնահերթություններին:

Ցանկացած դեպքում կարելի է համաձայնել, որ, ինչպես նշում է անգլիացի մեդիափորձագետ, կեղծ լուրերի հետազոտող Բ. Նիմոն, Ռուսաստանը կորոնավիրուսը օգտագործում է իրեն բնորոշ հակաարևմտյան կեցվածքը հերթական անգամ ի ցույց դնելու համար³⁴:

Առհասարակ, համավարակի բռնկումից ի վեր, Ռուսաստանը լայնորեն օգտագործել է մեդիան՝ համավարակի դեմ իր պայքարը ներկայացնելու համար: Հումանիտար աջակցությունը և պետական օժանդակության ծրագրերը, որոնք հիմնականում իրականացվում էին Իտալիայում, արևմտյան շրջանակներում ոչ միանշանակ էին ընկալվում³⁵: Մասնավորապես, «Միքով՝ Ռուսաստանից» խորագրով 2020 թ. մար-

³⁰ Տե՛ս <https://euvsdisinfo.eu/ceas-special-report-update-short-assessment-of-narratives-and-disinformation-around-the-covid19-pandemic-updated-23-april-18-may/> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

³¹ https://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/news//asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4122532#6 (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

³² Տե՛ս <https://euvsdisinfo.eu/reading-list/> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

³³ Տե՛ս <https://www.dw.com/en/is-russia-running-a-coronavirus-disinformation-campaign/a-52864106> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

³⁴ Տե՛ս <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1154117/is-russia-running-a-coronavirus-disinformation-campaign> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

³⁵ Տե՛ս https://icds.ee/en/assessing-the-russian-disinformation-campaign-during-covid-19/#_edn4 (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

տին հյուսիսային Իտալիա մեկնեց բժշկական փորձագիտական մեծ խումբ: Ռուսաստանի պաշտպանության նախարարության կայքէջում տեղադրվեց ծավալուն տեղեկատվություն այն մասին, որ Ռուսաստանի և Իտալիայի ատոմային, կենսաբանական և քիմիական (NBC) աղետներից պաշտպանության խմբերը ախտահանել են 220.000 քառ. մ ճանապարհահատված, 100 գիշերօթիկ և նույնքան այլ հաստատություններ: Տեղեկատվությունում հատուկ անդրադարձ էր կատարվում իտալացի գեներալ Ջ. Տոտայի երախտագիտության խոսքին. «Իտալիան երբեք չի մոռանա եղբայրական Ռուսաստանի աջակցությունը»³⁶:

Արևմտյան աղբյուրներն այս ամենը ներկայացրին որպես խաղ և շահադիտական մղում՝ Իտալիայում համավարակի ծայրահեղ դրսևորումների քողի ներքո³⁷:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որոշ շահագրգիռ կառույցներ և պետություններ ապատեղեկատվության տարածման և դավադրապաշտական տեսությունների ակտիվ շրջանառման միջոցով փորձում են հանրային կարծիք ձևավորել, որի համար լայնորեն օգտագործում են տեղեկատվական հարթակները և հանրային դեմքերին, որոնք կկարողանան լսարան հավաքել և ազդեցություն ունենալ:

Ընդհանուր գնահատմամբ՝ միջազգային դերակատարների համար համավարակը ծառայեց որպես միջազգային հարաբերություններ վարելու և նոր աշխարհաքաղաքականություն ձևավորելու պարարտ հող: Արևմուտքը, մասնավորապես եվրոպական երկրները, հակված են Չինաստանի և Ռուսաստանի՝ կորոնավիրուսի համատեքստում վարած տեղեկատվական քաղաքականությունը որակել քարոզչություն ընդդեմ Արևմուտքի, որը լուրջ տեղեկատվական սպառալիք է՝ ուղղված արևմտյան արժեհամակարգի և ժողովրդավարական ինստիտուտների դեմ: Ռուսաստանը իր հերթին համավարակն օգտագործեց ՆԱՏՕ-ի կազմը պառակտելու և կառույցի դիրքերը թուլացնելու համար, ԵՄ-ի միջազգային դերը նվազեցնելու համար՝ ի նպաստ Եվրասիական տնտեսական միության (ԵԱՏՄ) տարածաշրջանային դերի ու նշանակության բարձրացման, միջազգային հանրության պարագայում էլ՝ արևմտյան ժողովրդավարությունների ոչ կենսունակ լինելու և «արևմտյան էլիտայի տիրանիան» ի ցույց դնելու համար:

Միաժամանակ նկատում ենք, որ Ռուսաստանի «հակաարևմտյան կեցվածքը» կորոնավիրուսի համատեքստում ունի մի շարք առանձնահատկություններ: Նախ և առաջ, Ռուսաստանի կողմից ապատեղեկատվության տարածումը միջազգային մեդիա հարթակներում նպատակ է հետապնդում ցույց տալ առողջապահական ճգնաժամի հաղ-

³⁶ https://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12289590@egNews (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

³⁷ Տե՛ս <https://jamestown.org/program/russian-motives-behind-helping-italys-coronavirus-response-a-multifaceted-approach/> (վերջին մուտք՝ 10.09.2021):

թահարման ուղղությամբ ժողովրդավարական երկրների որդեգրած գործիքակազմի անարդյունավետությունը³⁸: Բացի այդ, Ռուսաստանը շահարկում էր Արևմուտքում համավարակի ահագնացող տեմպերը և մարդկային կորուստների մեծ թիվը: Մյուս կողմից՝ ապատեղեկատվության և դավադրապաշտական տեսությունների տարածումը արևմտյան հասարակությունների շրջանում կյւրախուսեր վտանգավոր անհանգստություն, որը կծներ անվստահություն սեփական կառավարությունների նկատմամբ և կխարխլեր արդյունավետ երկխոսությունը նրանց միջև: Բացի դրանից, հնարավորության դեպքում համավարակը կօգտագործվեր արևմտյան պատժամիջոցները թուլացնելու համար՝ հաշվի առնելով այն տնտեսական ցնցումները, որոնք կանխատեսվում էին համավարակի ողջ ընթացքում և դրանից հետո:

Չինաստանը, որտեղ, ըստ պաշտոնական տեղեկությունների, սկիզբ առավ և տարածվեց կորոնավիրուսային վարակը, համեմատաբար քիչ հնարավորություններ ուներ համավարակը օգտագործելու սեփական քաղաքական շահերն առաջ մղելու նպատակով: Մեր գնահատմամբ՝ Չինաստանի ներգրավվածությունը միջազգային ապատեղեկատվության տարածման գործում հիմնականում պաշտպանական բնույթ ուներ: Չինաստանը պաշտպանվում էր միջազգային քննադատությունից՝ կորոնավիրուսը չկառավարելու անկարողության համար, որի պատճառով այն վերածվեց դարի մարտահրավերի: Միևնույն ժամանակ՝ Չինաստանը պաշտպանվում էր Արևմուտքի մեղադրանքներից՝ համավարակի դեմ պայքարում իրեն բնորոշ բռնի վարչաձև կիրառելու համար, որը դիտվում էր որպես մարդու իրավունքների և ազատությունների կոպտագույն խախտում:

Միջազգային այսօրինակ շահարկումների պայմաններում հասարակությունները դառնում են տեղական ու միջազգային չպարզաբանված, չհստակեցված և գերմանիպուլյատիվ լրատվության ուղղակի ու անուղղակի սպառողներ: Դա նպաստում է համաշխարհային իրողությունների մասին որոշակի պատկերացումներ ունենալու, համապատասխանաբար նաև՝ որոշակի վարքագիծ դրսևորելու համար, որը անորակ, չպարզաբանված և շինծու տեղեկատվության պայմաններում չի կարող գործել ի շահ հասարակության և պետության զարգացման: Այս պարագայում հասարակություններին մնում է դառնալ դիմացկուն և գրագետ տեղեկատվության դաշտում և հնարավորինս զգոն՝ տեղեկատվությունը որպես գիտելիք ընկալելու ճանապարհին:

ВИКТОРИЯ МЕЛКОНЯН – Теории заговора в основе обсуждения COVID-19. – Не до конца выясненные, заведомо управляемые, недостоверные

³⁸ Տե՛ս <https://tass.com/economy/1140679> (վերջին մուտք՝ 10.09.2021): Նաև՝ https://www.gmfus.org/blog/2020/04/09/transatlantic-take-360-how-are-china-and-russia-responding-and-capitalizing?utm_source=email&utm_medium=email&utm_campaign=ww%202020-04-15 (վերջին մուտք՝ 10.09.2021):

теории заговора представляют собой настоящие вызовы в контексте современного антикризисного управления и его преодоления.

Параллельно, роль информационных технологий возрастает во всех сферах жизни человека, и, следовательно, от качества информационных технологий зависит качество человеческих ресурсов, а также уровень развития современных обществ и перспектив дальнейшей эволюции. Одним из ярких примеров является получившая распространение в условиях COVID-19 дезинформация, так же тесно связанные с ней теории заговора, которые плетутся вокруг различных международных и местных акторов. В данной работе представлен международный опыт-теория, демонстрирующий антинаучность теорий заговора и указывает на негативное влияние таких теорий на формирование общественного мнения и управляемость поведения.

Ключевые слова: *COVID-19, дезинформация, теории заговора, информация, социальные сети, внешняя политика*

VIKTORYA MELKONYAN – *Conspiracy Theories in the Core of Discussion about COVID-19.* – Partially justified, intentionally directed and unreliable conspiracy theories are real challenges on the way to control and overcome modern crises. In parallel, the role of information technologies is growing in the all spheres of human lives, which means that the quality of information and technologies predetermines the quality of human resources, accordingly also the level of development of modern societies and the perspectives of their future evolution. The brilliant example may serve actively disseminated disinformation along with conspiracy theories in time of Covid-19, which is linked to different international and local actors. The article discusses the theory and practice of anti-scientific conspiracy theories and stresses the negative influence of such theories on formation of public thinking and direction of public behavior.

Key words: *COVID-19, disinformation, conspiracy theories, information, social media, foreign policy*